

פרשת שמות

הרב אמנון בזק

נטייתו הדתית של משה לפני התגלות ה' אליו

"להתרחק מן הגזל, שלא ירעו בשדות אחרים". ברם, ייתכן שיש לכך עוד הסבר אחר.

נראה שהמפתח להבנת העניין טמון בשיחה שבין הקב"ה ומשה בהמשך הפרק. ה' מתגלה למשה ומטיל עליו שליחות – "ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים" (פס' י) – אך משה מנסה להתחמק:

(יא) ויאמר משה אל האלהים מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים:

והקב"ה משיב:

(יב) ויאמר כי אהיה עמך וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאת את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה:

החלק הראשון של דברי ה' מובן למדי. משה תמה: מי אני ומה אני כי אלך בכוחותי הדלים אל פרעה ואוציא את בני ישראל ממצרים?! והקב"ה משיבו שאין הוא הולך לבדו, אלא ה' יהיה אתו. אבל החלק השני של הפסוק מעורר תמיהה: אותו אתו שנתן הקב"ה למשה כי הוא השולח אותו – "בהוציאת את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה" – מה טיבו? מה עניין אותו להר סיני?! מה חפץ באות שעתיד להתקיים רק בעוד זמן רב, לאחר שכבר ילך משה אל פרעה ויוציא את בני ישראל ממצרים?

בכמה מקומות במקרא מצינו שאדם שהיה מסופק בדבר, ביקש או קיבל אות שיתקיים בהווה, על מנת לחזק את לבו לעשות פעולה כלשהי בעתיד. התורה מזהירה מפני נביאי שקר, שעלולים לתת אותות כדי להסית את בני ישראל לעבוד עבודה זרה: "כי יקום בקרבך נביא או חלם חלום ונתן אליך אות או מופת. ובא האות והמופת אשר דבר אליך לאמר נלכה אחר אלהים אחרים אשר לא ידעתם ונעבדם" (דברים י"ג, ב-א); ברור שנתנית האות קודמת להליכה אחרי אלוהים אחרים. גדעון, שהיה מסופק אם ה' הוא המתגלה אליו ואם יהיה עמו, ביקש כמה אותות, כגון בבקשתו מן המלאך שהתגלה אליו לראשונה: "אם נא מצאתי חן בעיניך ועשית לי אות שאתה מדבר עמך" (שופטים ו', ז). על חורבן ביתו של עלי נאמר לו: "וזה לך האות אשר יבא אל שני בניך אל חפני ופיניחס ביום אחד ימותו שניהם" (ש"א ב', לד). ואילו יונתן בן שאול ונערו קובעים בעצמם את האות: "ואם לה יאמרו עלו עלינו ועלינו כי נתנם ה' בידנו וזה לנו האות" (שופטים י"ד, ט). בכל המקרים הללו, ועוד במקרים רבים אחרים, האות ניתן לפני המעשה, ועשיית המעשה מותנית בקיומו של האות.

כל זה מחדד את התמיהה: כיצד העובדה שבעתיד יגיע עם בני ישראל להר סיני מהווה עבור משה את כבר עכשיו?

א. בין פרק ב' לפרק ג'

על רבים ממנהיגי ישראל אין המקרא מבאר מדוע בחר בהם ה', ואין ידוע לנו דבר על אודותיהם קודם בחירתם. דרך משל, אין התורה מספרת דבר על אישיותו של אברהם בטרם התגלה אליו הקב"ה וציווהו "לך לך"¹, ובספר שמואל לא נאמר כלום על קורותיו של דוד לפני שנמשח. לעומת זאת, התורה מאריכה בתיאור הקורות את משה רבנו קודם שפנה אליו הקב"ה. פרק ב' בספר שמות מתאר בהרחבה את אישיותו של משה, ורבות נכתב על שני הפנים הבאים לביטוי בפרק זה: הזיקה הלאומית לאחיו מבני ישראל – השתתפותו בצערם ומיאוונו להשלים עם פגיעה בכבודם; והזיקה המוסרית – לעזור לחלש באשר הוא, הן כשמדובר ב"שני אנשים עברים נצים" הן כשהרועים מגרשים את בנות רעואל במדין.

בעיונו היום נבקש לבחון פן מהותי אחר שהתגבש אצל משה עוד לפני בחירת ה' בו: אישיותו הדתית. לאורך כל פרק ב' משה פועל כאדם בעל רמה מוסרית גבוהה, אך אין ניכרת במעשיו שום מגמה דתית. אם יש ניצנים למגמה מעין זו, יש למצואם בפסוקים האחדים שלפני התגלות ה' אליו, בתחילת פרק ג':²

(א) ומשה היה רעה את צאן יתרו חתנו להן מדין וינהג את הצאן אחר המדבר ויבא אל הר האלהים חרבה: (ב) וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה וירא והנה הסנה בער באש והסנה איננו אכל: (ג) ויאמר משה אסרה נא וארצה את המראה הגדל הזה מדוע לא יבער הסנה: (ד) וירא ה' כי סר לראות ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה משה ויאמר הנני:

מה ניתן להסיק משני הפסוקים היחידים (א, ב) העוסקים במשה לאחר סיום פרק ב' ולפני שנגלה אליו ה' בסנה?

ב. וזה לך האות

תחילה יש לעמוד על עצם הגעתו של משה להר הא-לוהים בחורב. אין ספק שמשה עשה דרך ארוכה עד שהגיע לשם, שהרי היה עליו לחצות את המדבר ("וינהג את הצאן אחר המדבר"). מדוע הרחיק משה לכת עד כדי כך? רש"י פירש:

1 אמנם בשיעורנו לפרשת לך-לך ראינו שניתן למצוא את השורש לבחירת אברהם בהליכתו של תרח לכיוון ארץ כנען, כפי שיוזכר להלן. אך מכל מקום, התורה מדברת על תרח, ולא על אברהם עצמו.

2 כל הציטוטים בעיון זה הם מפרק ג' בספר שמות, אלא אם כן צוין אחרת.

למסע לארץ אשר תמיד עיני ה' בה: "וַיִּקַּח תָּרַח אֶת אֲבָרָם בְּנֵוֹ וְאֶת לוֹט בֶּן הָרֶן בֶּן בְּנֵוֹ וְאֶת שְׂרֵי כְלָתוֹ אֵשֶׁת אֲבָרָם בְּנֵוֹ וַיֵּצְאוּ אֹתָם מֵאוּר כְּשָׂדִים לְלֶכֶת אֶרֶץ כְּנָעַן" (בראשית י"א, לא). וכבר ביארנו [בעיוננו לפרשת לך-לך](#) שמשכינה זו היא הבסיס להנחה שגם אברהם הגיע למדרגה רוחנית מסוימת עוד בטרם התגלה אליו ה'. ואולם, שלא כתרח, שמשכינתו לנחלת ה' לא הייתה כנראה חזקה דייה, ונקטעה באֶבֶה – "וַיָּבֵאוּ עַד חָרֶן וַיֵּשְׁבוּ שָׁם" (בראשית י"א, לא) – משה הגיע בסופו של דבר להר ה', למרות המסע הארוך.

ג. וַיֵּרָא ה' כִּי סֵר לְרֵאוֹת

נעבור עתה לפסוק השני המתאר את משה לפני ההתגלות. משה נתקל במראה המופלא של הסנה הבווער באש ואיננו אוֹפֵל, ותגובתו:

(ג) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶסְרֶה נָא וְאֶרְאֶה אֶת הַמְּרָאָה הַגָּדֹל הַזֶּה מִדֹּעַ לֹא יִבְעַר הַסְּנֶה:

מסתבר שגם תגובה זו היא ביטוי לנטייתו הדתית של משה. עינו הבוחנת ולבו הרגיש מביאים אותו להבנה שלפניו 'מראה גדול', החורג מסדרי הטבע. ייתכן מאוד שמראה גדול זה לא אירע כאן לראשונה, ועל פני הסנה הבווער כבר חלפו רועים. אלא שאיש מהרועים האחרים לא בחן את המראה בדקדוק; איש מהם לא נתן אל לבו שהסנה בווער יותר מכפי הראוי לו, ובכל זאת איננו אוֹפֵל; איש מהם לא הבין שלפניו 'מראה גדול'. משה היה הראשון שלא הסתפק בראייה שטחית, וביקש לסוּר ולבחון את המראה מקרוב.

מעתה תובן היטב תגובתו של ה' למעשיו:

(ד) וַיֵּרָא ה' כִּי סֵר לְרֵאוֹת וַיִּקְרָא אֵלָיו אֶל־לְהִים מֵתוֹף הַסְּנֶה וַיֹּאמֶר: מֹשֶׁה מִשָּׁה...

הווא אומר: לולא סר משה לראות, לא היה ה' מתגלה אליו. בסורו לראות את המראה התברר כי מלבד הרגש המוסרי החזק שבה, אישיותו של משה היא גם אישיות דתית, הנותנת את לבה למה שמעל הטבע.

ד. כוהן מדין

כעת עלינו לדון: כיצד התפתחה אצל משה נטייתו הדתית? כמובן, ניתן לומר שהייתה זו נטייה טבעית, והיא התעוררה רק בהיותו במדבר, כשהתחיל להתקרב מבחינה גאוגרפית למקום השראת השכינה. ברם, ייתכן שלתופעה זו יש רקע משמעותי יותר, שאותו ניתן למצוא בפרק הקודם, המספר על גדילתו והתבגרותו של משה. פרק ב' מספר כי משה גדל בשלושה בתים: בית הוריו, ביתה של בת פרעה וביתו של רעואל. ומתברר שבכל אחד מן הבתים הללו קיבל משה ערך המתבטא בהמשך הסיפור.

בבית הראשון, שבו גדל בימיו הראשונים – בית הוריו – ינק מחלב אמו את הזיקה הלאומית לאחיו בני ישראל. סיפור הצלתו שלו בידי בני משפחתו היה עבורו מופת לסיכון שיש להסתכן למען בני עמו. וכשם שבפרשת הצלתו נזכרה פעמיים לשון אחווה – "וַתִּתְצַב אֶחָתוֹ מִרְחֹק לְדַעַה

רש"י הציג שני פירושים. לפי הפירוש הראשון, המילים "וְזֶה לְךָ הָאוֹת כִּי אֲנִי שְׁלַחְתִּיךָ" אינן מוסבות על המשך הפסוק – "בְּהוֹצִיאֶךָ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה" – אלא הן המשך לדברי ה' שיהיה עם משה, והאות הוא מעמד הסנה עצמו: "וְזֶה – המראה אשר ראית בסנה – לך האות כי אנכי שלחתיך, וכדאי אני להציל: כאשר ראית הסנה עושה שליחותי ואיננו אוכל, כך תלך בשליחותי ואינך ניזוק". לפי פירוש זה, המשך הפסוק איננו אמור כלפי האות, אלא הוא תשובה לשאלה במה ראויים בני ישראל להיגאל, והתשובה הייתה: שיקבלו את התורה במעמד הר סיני. פירוש זה קשה, בין השאר כי קשה לנתק את המילים "וְזֶה לְךָ הָאוֹת..." מהמשך המשפט.³

ואכן, הפירוש השני שהביא רש"י קושר את המילים "וְזֶה לְךָ הָאוֹת..." להמשך הפסוק, אלא שהוא מפרש שהמילה "וְזֶה" איננה מוסבת על האמור להלן, אלא על ההצלחה הראשונה של משה, שתהיה לו לאות כי בעתיד יעבדו ישראל את ה' בהר סיני: "וְזֶה – שתצליח בשליחותך – לך האות על הבטחה אחרת שאני מבטיחך, שכשתוציאם ממצרים תעבדון אותי על ההר הזה, שתקבלו התורה עליו, והיא הזכות העומדת לישראל".⁴ לפי פירוש זה, בפועל טרם קיבל משה אות, וגם בכך יש קושי.⁵

ייתכן שניתן להציע ביאור אחר. לפי הסבר זה, האות אכן ניתן כבר, ואכן עניינו לחזק את משה ללכת לשליחותו, ומהותו: עצם הגעתו של משה להר חורב! כזכור, כדי להגיע עד הר הא-לוהים היה על משה להרחיק לכת. מן הסתם שאל משה את עצמו בהליכתו: להיכן אני הולך? מהי התחושה הזאת, הממריצה אותי ללכת הרחק הרחק, לחצות את המדבר ולהתקרב לאותו ההר? סביר להניח שמשה לא ידע לענות לעצמו על שאלות אלו, אך כעת הקב"ה מגלה לו את האמת: נמשכת להר הזה משום שבהר זה יש ייצוג של נוכחות השכינה בעולם – "בְּהוֹצִיאֶךָ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה!". משיכתן הטבעית אל "ההר הזה" הייתה ביטוי לכמיהתך ולזיקתך לא-ל ולמקום המייצג את השראת שכינתו.

בכך מקביל הכתוב את משה לאדם אחר, שנמשך אף הוא, בעודו שרוי בחברה אלילית, לנחלת השכינה, מבלי שקיבל ציווי כלשהו על כך. גם תרח, אבי אברהם, מצא עצמו יוצא

3 הצירוף "וְזֶה לְךָ הָאוֹת" מופיע עוד בשלושה מקומות אחרים במקרא, ובשלושתם האות מובא מיד לאחר מכן: "וְזֶה לְךָ הָאוֹת: אֲשֶׁר יָבֵא אֵל שְׁנֵי בָנֶיךָ אֶל חֲפְנֵי וַפְּיֹנֶס בַּיּוֹם אֲחָד וּמֹתוֹ שְׁנֵיהֶם" (ש"א א ב', לד); "וְזֶה לְךָ הָאוֹת: אֲכֹל הַשֶּׁנֶה סְפִיחַ וּבִשְׁנֵה הַשְּׁנִית סְחִישׁ וּבִשְׁנֵה הַשְּׁלִישִׁית זָרְעוּ וְקִצְרוּ וְנִטְעוּ כְרָמִים וְאָכְלוּ פְרִיָם" (מ"ב י"ט, כט); "וְזֶה לְךָ הָאוֹת מֵאֵת ה' אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה ה' אֶת הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דָּבַר: הַנְּגִי מִשִּׁיב אֶת צַל הַמַּעֲלֹת אֲשֶׁר יֵרְדוּ בַּמַּעֲלֹת אֲחַז בְּשִׁמְשׁ אַחֲרֵינִי עֲשֶׂר מַעֲלוֹת" (ישעיהו ל"ח, ז-ח).

4 רש"י מביא פסוק אחר שניתן להתפרש על זה הדרך – הפסוק מן הנבואה על מפלת סנחריב, שהובא בהערה הקודמת. זה לשון רש"י: "ודוגמת לשון זה מצינו: 'וְזֶה לְךָ הָאוֹת אֲכֹל הַשֶּׁנֶה סְפִיחַ' וגו' – מפלת סנחריב תהיה לך אות על הבטחה אחרת, שארצכם חרבה מפירות, ואני אברך הספיחים".

5 וכבר ציין הרמב"ן: "רבו הפירושים במקרא הזה". ועיין בפירושו ובפירוש ראב"ע, שהציעו עוד כיוונים.

לביטול רישום לשיעור:

<http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php>

מה יַעֲשֶׂה לוֹ... וְתֹאמַר אַחֲתוֹ אֵל בַּת פְּרַעָה הַאֵלֶּף וְקָרָאתִי לָךְ
 אֲשֶׁה מִיַּנְקַת מִן הָעֶבְרִית וְתִינַק לָךְ אֶת הַיָּלֶד...” (ב', ד, ז) – כִּךְ
 נִזְכְּרָה לְשׁוֹן זֶה פְּעַמִּים כַּשֶּׁפְּנָה לְהַצִּיל אֶת הָאִישׁ הָעֶבְרִי מִיַּד
 הָאִישׁ הַמְצָרִי שֶׁהִכְחוּ: ”וַיְהִי בַיָּמִים הֵהֵם וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא
 אֶל אַחִיו וַיִּרְא בְּסִבְלָתָם וַיִּרְא אִישׁ מְצָרִי מִכָּה אִישׁ עֶבְרִי
 מֵאֲחִיו” (שם, יא). וְאִין צָרִיךְ לֹמַר שֶׁהִרְגִישׁוֹת הַלְּאוּמִּית
 וְהַמְסִירוֹת לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל נִעֲשׂוּ יְסוּד מְרָכְזֵי בְּהִנְהַגְתּוֹ שֶׁל
 מֹשֶׁה.

גַּם בַּת פְּרַעָה מְצַטִּיירַת כַּדְמוּת מוֹסְרִית, אֲלֵא שֶׁאֲצַלָּה מֶה
 שֶׁמוֹדְגֵשׁ הוּא הַמוֹסֵר הָאוֹנִיבֶרְסָלִי, שֶׁמְכֹחוּ נִיעוּרוֹ רַחֲמֵיהָ
 עַל יֶלֶד מִן הָאוֹמָה שֶׁאֲבִיָּה צִיוּוה לְהַכְרִית אֶת יֶלְדֵיהָ:
 ”וְתַחְמַל עָלָיו וְתֹאמַר מִיִּלְדֵי הָעֶבְרִים זֶה” (שם, ו). מִסְתַּבֵּר
 שֶׁבְּבִיתָהּ שֶׁל בַּת פְּרַעָה לָמַד מֹשֶׁה כִּי יֵשׁ לְנַהוּג בְּמוֹסְרִיּוֹת גַּם
 כִּלְפֵי מִי שֶׁאֵינָם מְבַנִּי עִמוֹ, וְכֵן עָשָׂה – כִּשֶׁהֲתַעַרְב לְמַעַן
 בְּנוֹת רְעוּאֵל וְהַצִּיל אוֹתָן מִן הַרְעוּעִים שֶׁבִּיקְשׁוּ לְגַרְשָׁן.⁶

בְּעַקְבוֹת הָעִזְרָה שֶׁהוֹשִׁיט לְבְנוֹת הַתּוֹדֵעַ מֹשֶׁה אֵל אֲבִיהֶן,
 וְנִעֲשֶׂה חֲתָנּוּ. רְעוּאֵל מוֹצֵג בְּפֶרֶק הֵן כְּאִישִׁיּוֹת מוֹסְרִית –
 ”וַיֹּאמֶר אֵל בְּנֹתָיו וְאִיו לָמָּה זֶה עָזַבְתֶּן אֶת הָאִישׁ קְרָאָן לוֹ
 וַיֹּאכַל לֶחֶם” (שם, כ) – הֵן כְּאִישִׁיּוֹת דְּתִית, שֶׁהָרִי הוּא כוּהֵן
 מְדִין. לְהֵלֶן תַּתְּגַלָּה מַעֲלָתוֹ הַרוֹחֲנִית הַגְּבוּוּהָ כִּשְׁלִמַד מְנַסִּי
 יִצִּיאַת מְצָרִים עַל גְּדוּלְתוֹ שֶׁל הַקֶּבֶ”ה: ”וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ בְּרוּךְ ה'־
 אֲשֶׁר הִצִּיל אֶתְכֶם מִיַּד מְצָרִים וּמִיַּד פְּרַעָה אֲשֶׁר הִצִּיל אֶת
 הָעָם מִתַּחַת יַד מְצָרִים. עֵתָה יִדְעֵתִי כִּי גְדוֹל ה' מְכַל הָאֲ-לֵהִים
 כִּי בְּדָבָר אֲשֶׁר זָדוּ עָלֵיהֶם” (”ח, יא). וְלֹא בְּכַדִּי דְרָשׁוּ חֲז”ל:
 ”יִתְרוֹ שֶׁהִיָּה יוֹדֵעַ, שֶׁחֲזָר עַל כָּל בְּתֵי עֲבוּדַת כּוֹכְבִים שֶׁבְּעוֹלָם
 וְלֹא מִצָּא בָהֶם מִמֶּשׁ, וְאַחַר כֵּן בָּא וְנִתְגַּיֵּר, לְזֶה נֹאֵה לֹמַר:
 'עֵתָה יִדְעֵתִי' ” (דְּבָרִים רַבָּה פְּרָשָׁה א ה). יִתְרוֹ הִיָּה עֶסוּק כָּל חַיִּיו
 בְּחִפּוּשׁ רוֹחֲנִי, עַד שֶׁהִגִּיעַ לְקַב”ה.

מִסְתַּבֵּר אַפּוּא, שֶׁכַּשֶּׁם שֶׁהִבְתִּים הַקּוֹדְמִים שֶׁגָּדַל בָּהֶם נִתְּנוּ
 לְמֹשֶׁה רַגִּישׁוֹת לְאוּמִית וּמוֹסְרִית, תֵּרֵם גַּם בֵּיתוֹ שֶׁל יִתְרוֹ
 לְבִנְיָן אִישִׁיּוֹתוֹ, וְהַעֲנִיק לָהּ אֶת הַפֶּן הַדְּתִי שֶׁבָּהּ. תְּרוּמָה זֶה
 הַכְּשִׁירָה אֶת מֹשֶׁה לְהִיּוֹת רַגִּישׁ לְמִרְאוֹת שֶׁאֵינָם טְבַעִיִּים,
 לְחַפֵּשׂ אַחַר הָא-ל, וְלִהְיִמְשֵׁךְ אֵל מְקוֹם שֶׁכִּינְתּוֹ.

 כָּל הַזְכוּיּוֹת שֶׁמוֹרוֹת לִישִׁיבַת הַר עֲצִיּוֹן וְלִרְבֵּי אֲמִנוֹן בּוֹק, תִּשְׁע”א
 עוֹרֵךְ: בַּעַז קֶלוֹשׁ

 בֵּית הַמְּדַרְשׁ הוּוִירְטוּאֵלִי
 מִיְסוּדוֹ שֶׁל
 The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
 הָאֵתֶר בְּעֶבְרִית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 הָאֵתֶר בְּאֲנְגְלִית: <http://www.vbm-torah.org>
 מְשַׁרְדֵי בֵּית הַמְּדַרְשׁ הוּוִירְטוּאֵלִי: 02-9937300 שְׁלוּחָה 5
 דו”א: office@etzion.org.il

6 לְדְבָרִים אֵלּוּ יֵשׁ יְסוּד בְּפִירוּשׁ רַב”ע (ב', ג): ”וּמַחֲשִׁבוֹת הַשֵּׁם עִמְקוֹ, וּמִי
 יוֹכַל לְעַמּוֹד בְּסוּדוֹ, וְלוֹ לְבַד נִתְּכֵנוּ עֲלֵינוֹ. אוּלַי סַבֵּב הַשֵּׁם זֶה שִׁיגְדַל
 מֹשֶׁה בְּבֵית הַמַּלְכוּת לְהִיּוֹת נִפְשׁוֹ עַל מְדִרְגָּה הָעֲלִיוֹנָה בְּדָךְ הַלִּמּוּד
 וְהַרְגִּילוֹת, וְלֹא תִהְיֶה שְׁפֵלָה וְרַגִּילָה לְהִיּוֹת בְּבֵית עֲבָדִים. הֲלֹא תִרְאֶה,
 שֶׁהִרְגֵּם הַמְצָרִי בְּעִבּוֹר שֶׁהוּא עָשָׂה חֲמַס. וְהוֹשִׁיעַ בְּנוֹת מְדִין מֵהַרְעוּעִים,
 בְּעִבּוֹר שֶׁהָיוּ עוֹשִׂים חֲמַס לְהַשְׁקוֹת צֶאֱנָן מֵהַמִּים שְׁדִל”.